

<https://doi.org/10.62837/2025.4.299>

ŞÜKÜRZADƏ ŞAHNAZXANIM
Cəbrayıl rayonu 1 nömrəli tam orta məktəbi

ŞAGİRDŁƏRDƏ KOMMUNİKASIYA BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: şagirdlərdə kommunikasiya, nitqin təmizliyi, şagirdyönümlü tədris, fərdi ni, ana dili təlimləri

Ключевые слова: общение в школе, чистота речи, условия общения, культура общения, речевые навыки, обучение родному языку

Key words: communication at school, purity of speech, communication conditions, conversational culture, speech skills, native language training

Dil öyrənmək sözlərin mənalərini öyrənməklə yanaşı, dili struktur olaraq mənimsəməyi də tələb etdiyi üçün konstruktivizm bunun üçün uyğundur, çünki biliyin qurulmasını təmin edir və tələb edir, lakin həm də qaçılmaz olaraq vaxt aparır (Schcolnik, Kol, & Abarbanel, 2006). Çoxşagirdli siniflər, müəllimlərin təqdimat metodundan istifadə etməsi və fərdi fərqləri nəzərə almaması təhsildə əsas fəlsəfəni təşkil edən konstruktivizmin əksinə olaraq öyrəninin passiv olduğunu, məlumatın strukturlaşdırılmış deyil, ötürülməsinə və saxlanmasına cəhd edildiyini göstərir (Demir, 2016d). Bu özünü ifadə edə bilməyən, tənqidi düşünə bilməyən, əsaslandırma bilməyən, əldə etdiyi məlumatlardan gündəlik həyatlarında istifadə edə bilməyən, araşdırma aparmaq həvəsi olmayan - maraqlı duyğusundan məhrum olan şagirdlərin sayının gündən-günə artmasına səbəb olur. Buna görə də, şagirdin müstəqilliyinin təmin edilməsi son dərəcə vacibdir. Şagirdin müstəqilliyi öyrənmənin bütün aspektləri ilə bağlı qərarlar üçün məsuliyyət daşımaq kimi müəyyən edilə bilər (Salehi, Ebrahimi, Sattar, & Shojaee, 2015). Bu yalnız şagirdyönümlü, demokratik sinif mühitlərində mümkündür. Müəllimlər şagirdyönümlü öyrənmə məqsədinə nail ola bilərlər. Vahid tədris üslubundan çox, onların tədris üslublarını məzmun və şagird xüsusiyyətlərinə görə zənginləşdirməkdən və bir çox tədris üslublarına uyğun kursları öyrədə bilməkdən asılıdır (Maden, 2012). Şagirdyönümlü tədris strategiyalarından istifadə şagirdlərin özlərinə inamını inkişaf etdirməyə, düşünmə qabiliyyətini qazanmağa, fikirlərini ifadə etməyə, müxtəlif fikirlərə dözümlü olmağa imkan verəcək (Maden, Durukan, Akbaş, 2011).

Konstruktivizmin mənimsənildiyi tədris-təlim mühitində ənənəvi yanaşmada müəllimə verilən funksiyalar məhdudlaşdırılır və müəllim-şagird arasında qarşılıqlı əlaqə ön plana çəkilir (Aydın, 2007, s. 61). Konstruktivist yanaşmaya əsaslanan nitq təhsilində diqqət şagirdyönümlülüyə və bacarıqların inkişafına yönəldilir. Bu məqsədlə nitqin zehni və fiziki prosesləri nəzərə alınır və hədəflənən bacarıqlar üçün

metod və üsullar diqqətlə nəzərdən keçirilir (Güneş, 2014). Araşdırmalar nəticəsində şagirdlərin əzbər öyrənmə səbəbindən fikirlərini ifadə etməkdə çətinlik çəkdiqləri və söz ehtiyatlarının qeyri-kafi olduğu müəyyən edilmişdir. Əzbər öyrənmə təhsil təcrübələrindən fərqli olaraq, oyun mərkəzli dil öyrətmə təcrübələri şagirdlərin həm qrammatika, həm də lüğət elementlərini mənimsəmələrini və istifadə etmələrini asanlaşdırır. Bu zaman danışmaq məşqləri passiv sözləri aktivləşdirir. Sözlər işlədikcə daha da gücləndiyini söyləmək olar (Göçer, 2009). Şagirdlərin nitq bacarıqlarını təkmilləşdirmək üçün konstruktivist yanaşmanı təkcə proqramda deyil, praktikada tətbiq etmək lazımdır. Bundan əlavə, əzbərləmə təhsili səbəbindən şagirdlərin oxu vərdişlərinin və oxuduqlarını başa düşmələrinin zəiflədiyini və şagirdlərin maraqsız yetişdirildiyini söyləmək olar. Bu vəziyyət şagirdlərin nitq qabiliyyətinə birbaşa təsir edir. Nitqində prosodik olaraq daha yaxşı olan şagirdlərin şifahi oxuma prosodiyasının da daha güclü olduğu, həm danışmada, həm də oxumada meydana gələn bu müsbət əlaqənin insanın oxuduqlarını daha yaxşı başa düşməsinə, anlayışını və ya düşüncələrini daha yaxşı ifadə etməsinə şərait yaratdığı müəyyən edilmişdir. Bu, oxu və danışma bacarıqlarının bir-birini dəstəklədiyini və ana dili dərslərində əsas dil bacarıqlarının interaktiv şəkildə inkişaf etdirilməli olduğunu göstərir.

Məlumdur ki, siniflərin böyük olması şagirdlərin fərdi fərqlərinin aşkarlanmasına mane olur. Aparığımız araşdırmadan məlum olur ki ibtidai sinif şagirdlərindən daha çox böyük siniflərin şagirdləri sinif idarəçiliyinə daha çox təzyiq edir və təhsil mühitinə mənfi təsir göstərir. Belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, böyük sinif şagirdləri fərdi fərqlərin aşkarlanmasına mənfi təsir göstərir.

Fərdi fərqlər insanların fərdi xüsusiyyətlərinin öyrənmə mühitində yaratdığı dəyişikliklərə aiddir (Demir, 2008). Siniflərdə şagirdlərin sıx olması onların istedadlarının üzə çıxarılmasına mane olduğu üçün təlim-tədris mühitində müəllimlərin işini çətinləşdirir. Bu baxımdan, tədris mühiti təşkil edilməli və siniflərdə şagird sayı ideal səviyyəyə çatdırılmalıdır. Şagirdlərin nitqi ilə bağlı özünü və həmyaşıdlarını qiymətləndirmə təcrübələri onların şüurunu artırma, idrak və linqvistik özünüidarəetmə bacarıqları inkişaf edə bilər. Ədəbiyyat müəllimləri şagirdlərin ümumən əsas dil bacarıqlarının, xüsusən də nitq bacarıqlarının inkişafında rəy bildirməsinin, müasir ölçmə və qiymətləndirmə metodlarının müəyyən edilməsinin vacibliyinə diqqət çəkiblər. Hər prosesin sonunda məlumatın verilməsi, bir sözlə, nəticələr haqqında məlumatın lazımi yerdə və zamanda çatdırılması vacibdir (Sönmez, 2015, s.5). Şagirdlərin davranışlarını dəyişmək üçün xəbərdarlıq və korreksiyaedici tədbirlər görüləsi lazım olsa da, bu proseslər davamlı və tək tərəfli aparıldıqda şagirdlərdə mənfi vərdişlərə səbəb ola və onları passiv vəziyyətə çəkə bilər (Yıldız, 2016). Öyrənmə-tədris prosesinin müasir ölçmə və qiymətləndirmə vasitələri və təcrübələri ilə qiymətləndirilməsində, lazım gələrsə, təcrübə və fəaliyyətlərdə dəyişikliklər edilə və proses istiqamətləndirilə bilər (Gömləksiz, Sinan, & Demir, 2010). Həm ölçmə-qiymətləndirmə təcrübələri zamanı,

həm də nitq təhsili prosesində müasir yanaşmalar işığında kommunikativ səriştələrə diqqət yetirilməlidir.

Kommunikasiya səriştəsi lüğət, qrammatika, dinləmə, oxuma, yazma və anlama, tərcümə bacarıqlarına malik olma səviyyəsinə uyğun olur. Bu məqamda dil təhsilinin mərkəzinə aşağıdakı əsas dil bacarıqları qoyulmalıdır:

- Qrammatikanın tədrisi forma və məna istifadə vəhdətinə əsaslanmalıdır;
- Dil tədrisində məqsəd dil bacarıqları ilə yanaşı əqli, emosional və sosial bacarıqları inkişaf etdirmək olmalıdır;
- Dil təhsili qrammatik qaydaları və sözləri əzbərləməkdənsə, fəaliyyətlər, tapşırıqlar və layihələr əsasında aparılmalıdır;
- Həm müəllimlər, həm də şagirdlər başa düşürlər ki, danışq dili yazılı dildən fərqli olaraq oxunmaq üçün deyil, eşidilmək üçündür;
- Unudulmamalıdır ki, mesaj dinləyicinin səviyyəsinə uyğun, aydın və asan başa düşülən, canlı və təsirli, monotonluqdan uzaq olmalıdır.

Ana dili dərslərində nitqin öyrənilməsi sahəsində öz duyğu və düşüncələrini ifadə etmək, qarışıq sözlərdən nizamlı və mənalı cümlələr qurmaq, seçilmiş duyğu ilə bağlı şəxsi düşüncələrini ifadə etmək, vizuallara əsaslanaraq cümlələr qurmaq, təqdimat texnikası və danışq qaydalarına uyğunluq baxımından öz nitqini qiymətləndirmək kimi tapşırıqların miqdarı çəldilməlidir.

Dərslərdəki dialoqlar danışq dilində istifadəni əks etdirməlidir. Dərslər üzərində aparılan araşdırmada iş dəftərlərində dialoqlarda istifadə olunan bölgə dialektlərinin şagirdlərin diqqətini çəkəcək və dramatikləşdirməyə uyğun şəkildə göstərilib izah edilməsi faydalı olsa da, mövcud dialoqların danışq dilindən daha çox ədəbi dilə yönəlməsinə diqqət edilməlidir. Danışq dilində tələffüz subyekindən müstəqilləşən deyimin qəbulədiciyə təsiri və istiqaməti müxtəlif ölçü və keyfiyyətlərdə olacağı üçün dərslərdəki mətnlərdəki nitq nümunələrinin qəbulu zamanı şagirdlərin öz bilik və təcrübələrini əks etdirmələri vacibdir (Dəmir və Sinan, 2017). Lakin məktəbə müəyyən səviyyədə nitq qabiliyyəti ilə gələn fərdin necə lazımı danışq qabiliyyətinə malik olduğu güman edilir və bu bacarıq nəzərə alınmır və ya diqqətdən kənarda qalır. Cəmiyyətimizin ənənəvi ailə quruluşu və sinifdə nizam-intizamı qorumaq üçün şagirdlərə danışmağa çox imkan verilməməsi də nitq bacarıqlarının inkişafı baxımından problemlər yaradan faktordur (Sağlam və Doğan, 2013). Bu və buna bənzər davranışlar şagirdlərin kütlə qarşısında çıxış edərkən yüksək narahatlığına səbəb olur və təbii olaraq onların nitq nümayişi aşağı olur. İstər proqramda, istərsə də dərslərdəki fəaliyyətlər, təcrübələr və təlimatlar hazırlanmış çıxışlara o qədər də imkan vermir. Hazırlanmış çıxışların danışma narahatlığını azaltması inkaredilməzdir. Bu məqamda müəllimlər hazır və ya hazırlıqsız nitqlərdə narahatlığı artırmamaq, mənfə münasibət formalaşdırmamaq üçün həvəsləndirici və stimullaşdırıcı yanaşmalar hazırlamalıdır.

Fərd yaşadığı cəmiyyətlə sağlam münasibətlər qurmaq və həyatını davam etdirmək üçün düzgün və gözəl danışmalıdır (Kansızoglu, 2012). Ana dili kurslarında şagirdlərin estetik qavrayışı və inkişafı, o cümlədən onların anlayışını inkişaf etdirməyə yönəlmiş tapşırıqlar və yaradıcı tətbiqetmələr musiqi və rəsm kimi estetik mərkəzli sənət kursları ilə fənlərarası əlaqələr və qarşılıqlı əlaqə yaratmaq faydalı olardı. Estetik anlayış gözəlliyi hiss etməyə və tapmağa çalışmaq, estetik anlayışa sahib olmaq isə gözəlliyi anlamaqdır.

Şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi onların nitq bacarıqlarında, təsirli və inandırıcı nitq söyləmək bacarığında müəyyənədi amildir. Məlumdur ki, təhsilə hazırlığı yüksək olan şagirdlər mövzuları daha tez qavrayıb şərh edə bilirlər, beləliklə, mövzunu və əlaqəli anlayışları öyrənirlər, ev tapşırıqlarını asanlıqla yerinə yetirirlər və əvvəlki mövzunu yaxşı öyrəndikləri üçün növbəti mövzunu öyrənməyə hazır olurlar (Harman və Çelikler, 2012). Diqqətçəkən başqa bir məqam, şagirdlərin gəldiyi sosial-iqtisadi quruluşla onların nitq bacarıqları, xüsusən də bədən dili arasında əlaqənin olmasıdır.

Məlumdur ki, nitqin inkişafına xidmət edən tapşırıqlar azdır və müəllimlər kifayət qədər yeni tapşırıqlar hazırlamırlar. Dərslərdə nitq tapşırıqlarının az olduğu müəllimlər tərəfindən tez-tez vurğulanır. Digər tərəfdən, şagirdlərin nitq vasitəsilə fikirlərini ifadə etmək bacarığını inkişaf etdirən sinif fəaliyyəti dil təhsilinin mühüm tərkib hissəsidir və bu cür faydalı fəaliyyətlərin layihələndirilməsi və idarə olunması qabaqcıl peşəkar bacarıq və biliklər tələb edir (Ur, 1998). İstər körpəlik, istərsə də uşaqlıq dövründə dil fəaliyyətlərini hazırlamaq, şübhəsiz ki, uşağın inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla mümkündür (Ayrancı, 2018). Fəaliyyət və təcrübələrlə bağlı diqqət yetirilməli olan başqa bir məqam onların canlılıq prinsipi ilə ziddiyyət təşkil etməməsidir. Kifayət qədər nitq imkanları verilməyən şagirdlərdə ictimai danışma narahatlığı artacaq. Narahatlıq şagirdin özünü ifadə etmək üçün istifadə etdiyi dil bacarıqlarından biri olan nitqdə özünü göstərir və fərdin öz düşüncələrini və biliklərini cəmiyyətdə paylaşmasını çətinləşdirir. Təbii ki, sosiallaşma prosesini pozur (Bozpolat, 2017). Fəaliyyətin olmaması və nitq bacarıqlarına əhəmiyyət verilməməsi şagirdlərin nitq bacarıqlarına kifayət qədər ziyan verəcəyinə mane olur.

Şagirdə uyğunluq prinsipi. Bu prinsip hər bir şagirdin fərqli qabiliyyət və xüsusiyyətlərə malik olmasına əsaslanaraq; Fərqliliklər nəzərə alınmaqla danışmaq mövzularını seçmək, qiymətləndirmə meyarlarını, fəaliyyət müddətlərini və şagirdə uyğun planlaşdırmağı müəyyən etmək məqsədi daşıyır (Temizkan və Atasoy, 2016). Hər bir şagirdin xüsusiyyətlərini kəşf etmək üçün öyrənmə mühiti yaradılmalıdır. Hər bir fərd fərqli ailə mühitində böyüdüüyü üçün onların nitq qabiliyyətinə hazırlığı da fərqli olur. Araşdırmamızda şagirdlərin ailə mühitinin təsiri ilə yerli element xüsusiyyətləri ilə danışdıqları və ədəbi dil normalarına riayət etmədikləri əsas problemlərdən biridir. Yerli dialekt xüsusiyyətlərindən asılı olaraq nitqdə səs, şəkilçi

və sözlə bağlı problemlər müşahidə olunur; Standart dildə olmayan bir çox element danışq aktında öz yerini tapır və təbii olaraq standart dildən uzaqlaşır (Erdem, 2013).

Sosial mediadan istifadənin dil elementlərini zədələdiyi və jarqondan istifadəyə səbəb olduğu günümüzün ən ciddi problemlərindən biridir. Müəllimlərin şagirdlərin ədəbi dil xüsusiyyətlərini dərk etmələrinə kömək etmək üçün ilk növbədə onlar nümunə olmalı, ana dilinin gücünü və incəliklərini dərk etmələrinə kömək etməlidirlər. Şagirdlərin yaxşı nitq təlimi alması üçün müəllim faktoru ön plana çıxır. Uşağı hər cəhətdən inkişaf etdirə bilməsi üçün istiqamətləndirən və modelləşdirən müəllim, şagirdlərin özünü ən yaxşı şəkildə ifadə etməsində mühüm rol oynayır (Aydın, 2013). Bundan əlavə, şagirdlərin ədəbi mətnləri ucadan oxuması onların nitq bacarıqlarının inkişafında da faydalı olacaq.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanı. Bakı, 2001.
2. Baltaş, Z. və Baltaş A. (2005). *Bedenin Dili*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
3. Çifçi, M. (2006). Argonun niteliği ve argoya bakış açımız. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*. 6(2), ss. 297-301.
4. Demir, S. (2016b). Sözlü anlatımda söyleyiş (diksiyon). *Etkinliklerle hafta hafta sözlü anlatım*. (ed. Şengül, M. ve Baskın, S.). Ankara: Nobel Akademi Yayınları. ss. 31-40.
5. Kurudayıoğlu, M. (2011). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin kelime hazinesi üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(2), ss. 1798-1808.
6. M.İsmayılova Azərbaycan dilində rəsmi-işgüzar və akademik kommunikasiyanın funksional səciyyəsi. Monoqrafiya. Bakı, ADPU, 2021
7. N.Məmmədli. Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya. Dərslik. Bakı, Elm və təhsil, 2024
8. Pilancı, H. & Cavkaytar, S. (2003). *Türk dili*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
9. Salayeva N, Fərəcova G. Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya. “CLASS-PRINT” MMC. Bakı. 2024. 196 s.
10. Salehi, H., Ebrahimi, M., Sattar, S. & Shojaee, M. (2015). Relationship between EFL learners' autonomy and speaking strategies they use in conversation classes. *Advances in Language and Literary Studies*. ISSN: 2203-4714, 6(2), ss. 37-43. DOI NUMBER:10.7575/aiac.all.v.6n.2p.37

11. Temizyürek, F., Erdem, İ. & Temizkan, M. (2007). Konuşma eğitimi. Ankara: Öncü Kitap.

Şükürzadə Şahnazxanım Cümşüd qızı
Şagirdlərdə kommunikasiya bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi
Xülasə

Ana dili dərslərində nitqin öyrənilməsi sahəsində öz duyğu və düşüncələrini ifadə etmək, qarışıq sözlərdən nizamlı və mənalı cümlələr qurmaq, seçilmiş duyğu ilə bağlı şəxsi düşüncələrini ifadə etmək, vizuallara əsaslanaraq cümlələr qurmaq, təqdimat texnikası və danışiq qaydalarına uyğunluq baxımından öz nitqini qiymətləndirmək kimi tapşırıqların miqdarı çoxaldılmalıdır. Sosial mediadan istifadənin dil elementlərini zədələdiyi və jarqondan istifadəyə səbəb olduğu günümüzün ən ciddi problemlərindən biridir. Müəllimlərin şagirdlərin ədəbi dil xüsusiyyətlərini dərk etmələrinə kömək etmək üçün ilk növbədə onlar nümunə olmalı, ana dilinin gücünü və incəliklərini dərk etmələrinə kömək etməlidirlər. Şagirdlərin yaxşı nitq təlimi alması üçün müəllim faktoru ön plana çıxır.

ШУКЮРЗАДЕ ШАХНАЗХАНУМ ДЖУМШУД КЫЗЫ

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У УЧАЩИХСЯ

РЕЗЮМЕ

В области обучения речи в учебниках родного языка следует увеличить количество таких заданий, как выражение собственных чувств и мыслей, построение правильных и осмысленных предложений из сложных слов, выражение собственных мыслей по поводу выбранной эмоции, построение предложений с опорой на визуальные образы, а также оценка собственной речи с точки зрения приемов изложения и соблюдения разговорных правил. Одной из самых серьезных проблем сегодня является то, что использование социальных сетей наносит ущерб элементам языка и приводит к использованию сленга. Чтобы учителя могли помочь учащимся понять особенности литературного языка, они должны, прежде всего, быть образцами для подражания, помогая им понять силу и тонкости родного языка. Для получения учащимися хорошей речевой подготовки на первый план выходит фактор преподавателя.

SHUKURZADE SHAKHNAZKHANIM GUMSHUD KIZI

DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN STUDENTS

SUMMARY

In native language textbooks, the number of tasks such as expressing one's feelings and thoughts in the field of speech learning, constructing regular and meaningful sentences from mixed words, expressing personal thoughts about the selected emotion, constructing sentences based on visuals, and evaluating one's speech in terms of presentation techniques and compliance with speech rules should be increased. One of the most serious problems of today is that the use of social media damages language elements and leads to the use of jargon. In order for teachers to help students understand the features of literary language, they must first be an example, help them understand the power and subtleties of their native language. The teacher factor comes to the fore for students to receive good speech training.

Rəyçi: professor Məmmədli Nadir